

Peti del je najbolj avtorski, saj vsebuje pod naslovom *Nekateri poudarki v zvezi z zločini okupatorjevih pomagačev nad aktivisti in simpatizerji OF* avtorjevo opredelitev do polemik o kolaboraciji in državljanski vojni. Sam trdno stoji za stališčem, da posebne strani, ki bi stala ločeno od okupatorja proti osvobodilnemu gibanju, ni bilo. S tem se je mogoče na načelni ravni strinjati. Toda prav impresivni podatki o samostojnem (zlo)delovanju taistih kolaborantov (3723 žrtev) to opredelitev relativizirajo. Zelo utemeljeno in stvarno pa je opredeljeno, kaj od opisane je mogoče okvalificirati kot vojne zločine. Nekatera premišljevanja v tem delu presegajo vsebino in namen knjige, saj spreminjajo knjigo, ki naj bi bila svojevrsten *hommage* mrtvim pripadnikom Osvobodilne fronte in drugemu prebivalstvu, v predmet polemičnega obračunavanja.

Avtor je pregledal in zbral podatke iz bogate literature in velikega števila fondov, zlasti Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, Arhiva Ministrstva za notranje zadeve, sodišč. Gradivo je, tako kot za prvo knjigo, raznorodno, tudi različne stopnje zanesljivosti. Posebej je omeniti tudi bogato originalno fotografsko gradivo, dobro opremljen statistični del z grafikoni in preglednicami, v sklepnem delu je tudi precej kopij dokumentov. Kot sicer vem, da tovrstno delo ni nikoli končano, avtorjevo sporočilo že kar v uvodu, da bo dodal nove ugotovitve v tretji knjigi, - v zaključku to napoved tudi konkretizira s podatkom o 403 še neupoštevanih žrtvah v obeh knjigah, - govori o morda le prehitrem odločanju za objavo.

Damijan Guštin

Slovenska kronika XX. stoletja. 1941-1995. Knjiga 2. Nova revija, Ljubljana 1996, 598 strani.

Drugo knjigo Slovenske kronike XX. stoletja zamejujeta uvodoma in v izteku mejnika, ki se izrazito vežeta na pojme kot so vojna, narodnostna ogroženost, emancipacija, samozavest, notranje delitve in iskanje nacionalnega konsenza. Gre za letnico 1941, ko je v vrtinec druge svetovne vojne potegnjena tudi Jugoslavija in z njo Slovenci, ter za letnico 1991 (vključno z njeno neposredno pred in pozgodovino), ko so se Slovenci ponovno soočili z vojno. Oba mejnika sta za narodovo zgodovino prelomnega značaja, vendar temelječa v bistveno drugačnih objektivnih okoliščinah in v bistveno različni stopnji odgovornega presojanja narodovega položaja, s tem pa tudi različna po rezultatih izhoda iz za narod usodnih razmer.

O tem, kako so si v zadnjem več kot polstoletnem obdobju Slovenci sami urejali notranja medsebojna razmerja, kakšno usodo in položaj so jim odrejali drugi, kaj so ustvarili in dosegli na najrazličnejših področjih, kje so bile stranpoti in izgubljene priložnosti itd., govori 363 zgodb - člankov. Napisalo jih je 50 avtorjev, večinoma strokovnjakov različnih usmeritev, med avtorji besedil pa prevladujejo zgodovinarji. Besedila dopolnjuje več kot tisoč smiselno izbranih

dokumentarnih fotografij ter preglednic. Fotografije so enakopraven, mnogokrat celo prevladujoč sogovornik v dialogu z besedilom.

Obravnavani čas je uredništvo razdelilo v 7 poglavij, ki že v naslovu povedo, kaj je bila oziroma naj bi bila temeljna značilnost posameznega razdobja.

Prvo poglavje (urednik dr. Bojan Godeša) zajema čas okupacije, osvobodilnega boja in revolucije, protirevolucije in kolaboracije. V naslovu je vse to dogajanje opredeljeno kot "vrtinec bratomorne vojne". Že iz spredaj naštetega, dalje iz urednikovega uvodnega opozorila kako je vsebina medvojnega dogajanja "izrazito večplastna in hkrati tudi protislovná" (str. 7), predvsem pa iz sporočilnosti samih gesel tega poglavja pa izhaja, da je tako poimenovanje problematično, ker upošteva le en vidik kompleksnega dogajanja in je zato lahko hote ali nehote pristransko; a je ob tem treba ugotoviti, da zgodovinopisje do danes še ni našlo primerne vseobsegajočega termina in da je najmanjši skupni imenovalec dejstvo, da so bili Slovenci v letih 1941-1945 pač v "vrtincu vojne", tako tiste, ki jo je najprej k nam zanesel okupator in ki so se ji uprli, kot tiste, ki so jo Slovenci bojevali sami s sabo, vendar krajevno in časovno v omejenem obsegu. Gesla tega poglavja so koncipirana sintetično-problemsko in bi po izvedbeni strani bolj sodila v prvo knjigo Slovenske kronike, ki je dosledneje uveljavljala takšen vsekakor zahtevnejši stil pisanja, kot pa je to v celoti uspelo drugi knjigi. Vsebinsko je poglavje zelo raznovrstno, bralca skuša opozarjati na bistvena dogajanja na vseh področjih (vključno na gospodarskem, kulturnem in športnem) in ne izpostavlja posebej bojnega delovanja okupatorjevih in slovenskih oboroženih formacij, zaradi česar bodo posamezni bralci v prikazu druge svetovne vojne na naših tleh morda pogrešali več "prave vojne".

Urednik vseh nadaljnjih poglavij je dr. Božo Repe. Pet se jih nanaša na t.i. Titovo Jugoslavijo in zadnje na obdobje samostojne države Slovenije.

Prva povojna leta so poimenovana kot "Čas graditve" (1945-1952), kjer niso mišljene samo obnova porušene domovine, industrializacija in elektrifikacija, temveč celostna izgradnja novega, socialističnega družbenega sistema pod odločilnim vodstvom komunistične partije. Zato je bil čas graditve v marsičem istočasno čas rušenja prej obstoječih političnih, ekonomskih, pravnih, kulturnih idr. odnosov, razmerij in norm. To je bil hkrati čas, ki je v vsej petinštiridesetletni zgodovini partijskega prvenstva in prevlade najgloblje zaznamovala državno-partijska represija. Čas obeležujejo uveljavljanje sistema ljudske demokracije, revolucionarni ukrepi (nacionalizacija, agrarna reforma, obračun z nasprotniki - od pobojev domobrancev do sodnih procesov, odstranjevanje "neprimernih" ljudi s položajev), administriranje in centralizacija, načrtno gospodarstvo in izgradnja velikih industrijskih objektov (Litostroj, Železarna Jesenice, hidroelektrarne itd.), racionirana preskrba in obvezna oddaja presežkov kmetijskih pridelkov, kolektivizacija in kolhozništvo, začetki uvajanja samoupravnega sistema kot alternative sovjetskemu državnemu socializmu, množična amaterska kulturna dejavnost in favoriziran realizem v umetnosti, pritisk na cerkev in katoliško izobraženstvo (vključno s Kocbekom), boj za meje z uspešnim izidom - namreč priključitvijo velikega dela slovenske Primorske k matični domovini, spor z Informbirojem, začetno veliko navdušenje, ki soočeno s stvarnostjo začenja upadati itd. To je tudi čas, ko dobimo Slovenci prvo ustavo, nove kulturne, izobraževalne in raziskovalne ustanove (Akademija upodobljajočih umetnosti, Slovenska filharmonija, Fizikalni institut - Insti-

tut Jožef Stefan), prvi slovenski celovečerni film (Na svoji zemlji), ko zgradimo Novo Gorico itd. Skratka, čas je bil izjemno nabit s spremembami in dogodki kakor nobeno drugo razdobje v povojni Jugoslaviji.

Desetletje 1953-1963, naslovljeno z "Odpiranje v svet", obeležuje svojevrstna notranja dinamika, ki se giblje med iskanjem novega modela socializma, demokratičnejšega od sovjetskega (zagotavljala naj bi ga odpoved neposredne voditeljske vloge partije, decentralizacija ter družbena lastnina z delavskim samoupravljanjem, ki prerašča v zapleteno splošno družbeno samoupravljanje), ter dejanskim ohranjanjem vodilne partijske vloge in vračanja partije k starim izhodiščem ob resnejših poskusih liberalizacije socializma. Da so vendarle bili na obzorju prijaznejši časi, potrjujejo upadanje represije, postopno odpravljanje raznovrstnih administrativnih omejitev, razpad kolhoznega sistema kmečkih zadrug, prvi znanilci dopuščanja zasebne pobude v gospodarstvu in spremenjena gospodarska politika konec leta 1955, ko težka industrija izgublja privilegiran položaj na račun skladnejšega gospodarskega razvoja, v državnem vrhu pa je sprejeta odločitev, da se tudi izboljšanju življenjske ravni prebivalstva nameni večja skrb. Bolj sproščeno politično podnebje in odpiranje v svet sta omogočila ob sicer pogosti oblastni nenaklonjenosti avtonomnejšo kulturno udejstvovanje in ustvarjalnost (zunajni izrazi tega procesa so začetek izhajanja revije Naša sodobnost, Kregarjeva abstraktna izpoved v slikarstvu, nastanek malih eksperimentalnih odrov), Ljubljana je dobila redno mednarodno grafično razstavo, širšo domovinsko pravico dobiva zabavna glasba, prejšnjemu absolutno prevladujočemu sindikalnemu turizmu se enakovredno ob bok postavlja komercialni turizem, leta 1962 jugoslovanski državljani prvič po vojni lahko pridejo legalno do deviz itd. Nenazadnje so spremembe zajele tudi samo komunistično partijo - Zvezo komunistov, v kateri so se začeli uveljavljati demokratičnejši notranji odnosi. To je tudi čas, ko se podirajo iluzije o nekonfliktnosti socialistične družbe - znanilec realnosti je na gospodarsko-socialnem področju stavka trboveljskih rudarjev leta 1958, na področju mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji pa konflikt leta 1962 med jugoslovanskimi unitaristi ter zagovorniki samostojnejšega položaja republik in narodov - za kar se je takrat neuspešno zavzemalo tudi slovensko politično vodstvo.

Naslednje desetletje 1964-1973 ("Čar demokratizacije") zaznamujejo reformna prizadevanja: poskusi uveljavljanja tržnih zakonitosti v gospodarstvu, demokratizacijski procesi v političnem življenju ter večja emancipacija republik. Ta načela, ki niso izražala polne vsebine, kakor jo pojmuje danes in so bila v marsičem kompromisne narave in ujeta v ideološke okvire, so se širše uveljavljala po obračunu z Rankovićevo centralistično strujo leta 1966. T.i. "liberalizem", ki ga je poosebljal Stane Kavčič, se je zavzemal za Slovenijo kot gospodarsko samostojno republiko, ki bi razvijala lastne, na terciarni dejavnosti temelječe in v svet odprte gospodarske zmogljivosti, socialistični sistem, ki zanj ni bil vprašljiv (in tudi vodilna vloga ZK v glavnem ne), pa je nameraval demokratizirati od znotraj. Kako je bila Slovenija ujetnik jugoslovanskih razmer in kako občutljivo je bilo izpostavljati nacionalne interese oziroma opozarjati na narodovo utesnjenost v obstoječih okvirih, se je že kmalu potrdilo s t.i. cestno afero (leta 1969), po kateri je konzervativnejša struja na čelu s Kardeljem omejila vpliv liberalnejše struje. Po posegu v monopolno kadrovska politiko partije v primeru "akcije 25 poslancev" leta 1971 liberalistične opcije doživijo ostro obsodbo, obračun pa se je v glavnem

zaključil naslednje leto, ko je moral odstopiti tudi predsednik IS SRS Stane Kavčič. V tem dinamičnem času, ko so se iskale in zavračale nove rešitve, so Slovenci leta 1968 prvič dobili javnomnenjsko raziskavo, v kateri politiki niso bili več nedotakljivi, omogočen je bil obisk političnega emigranta Cirila Žebota (1968), študentje so zbrali pogum in zasedli Filozofsko fakulteto (1971) ter zahtevali avtonomijo in nedotakljivost univerze, strpneje so se začeli urejevati odnosi med državo in cerkvijo, volitve poslancev po novem postopku so leta 1967 omogočile relativno svobodno izbiro kandidatov, življenjski standard in nasploh kvaliteta življenja sta rastle, leta 1964 je knjižna produkcija - v kateri je vedno manj propagandnih vsebin - prvič preseгла številko 1000 knjig in brošur, Miro Cerar pa je osvojil kar tri olimpijska odličja.

Obdobju iskanja novih in perspektivnejših rešitev so zaradi navzkrižnih interesov in prevlade konzervativnih sil sledila "Svinčena leta" (1974-1980). Ustava iz leta 1974 je formalno zagotovila dotlej najvišjo stopnjo federalizacije države, po drugi strani pa je uzakonila zapleten in nepregleden delegatski sistem in zagotovila utrditev oblasti konzervativni struji ZK. V gospodarstvu je bila uvedena t.i. dogovorna ekonomija, v kateri so prevladovali politični interesi. Z zadolževanjem v tujini, samoprispevki in drugimi ukrepi sta se dvigala družbeni in zasebni standard, kar se je na zunaj izražalo v izgradnji številnih vzgojnovarstvenih in zdravstvenih ustanov, izgradnji zasebnih stanovanjskih objektov in nasploh v t.i. potrošniški mrzlici. To je čas, ko je Slovenija še doživljala pozitiven gospodarski razvoj predvsem na področju trgovine in bančništva, ko je povečevala elektroenergetske zmogljivosti (izgradnja termoelektrarne v Šoštanju in jedrske elektrarne v Krškem), ko sta leta 1975 odprta Klinični center v Ljubljani in univerza v Mariboru ter sprejeta odločitev o gradnji Cankarjevega doma v Ljubljani, ko je leta 1979 odprta odmevna modernistično konceptualizirana razstava slovenske povojne likovne umetnosti in ko slovenski alpinisti istega leta osvojijo Mont Everest. Nov in nekonkurenčen gospodarski sistem je utemeljen z Zakonom o združenem delu leta 1976, politični pa s Kardeljevo knjigo Smeri razvoja sistema socialističnega samoupravljanja naslednje leto. Območje političnih spopadov in poudarjene ideološkosti ilustrirajo ponoven političen napad na Kocbeka (1975) ter pritiski na univerzo, kar se na simbolni ravni manifestira v njenem poimenovanju po Edvardu Kardelju.

Zadnje desetletje obstoja socialistične Jugoslavije so zaznamovala "trenja in vrenja", ki jih je vseobsegajoča kriza neprestano poglobljala in deset let po Titovi smrti privedla do razpada države. S sprejetjem t.i. programa gospodarske stabilizacije je bila že v začetku osemdesetih let dejansko priznana globoka gospodarska kriza, ki se je med drugim izražala v nezmožnosti odplačevanja dolgov, v naraščajoči inflaciji, redukcijah elektrike in celo v uvajanju racionirane preskrbe. Konflikt s centrom ob vprašanju skupnih jeder v šolstvu je napovedal zaostrovanje mednacionalnih odnosov in splošne politične krize. Krizne razmere so vzpodbujale aktualno družbeno kritiko, ki so jo artikulirali razumniška opozicija okoli Nove revije (predvsem v 57. številki), Društvo slovenskih pisateljev, mladina v tedniku Mladina in nasploh civilna družba. Vse močnejše zahteve po uveljavitvi političnega pluralizma in slovenske državnosti, še zlasti po aretaciji in procesu proti četverici leta 1988, so silile ZK k postopnemu opuščanju monopolne vloge in končno k sestopu z oblasti. Zadnja osemdeseta leta zaznamujejo dogodki: množična

zborovanja v podporo četverici, delovanje Odbora za varstvo človekovih pravic, pisateljska tribuna o ustavnih spremembah, zborovanje v Cankarjevem domu proti uvedbi izrednega stanja na Kosovu, Majniška deklaracija 1989, sprejem ustavnih dopolnil v še socialistični slovenski skupščini (ki so mdr. okrepila suverenost republike, črtano je bilo določilo o vodilni vlogi ZK, s čimer je bil tudi formalno omogočen nastanek drugih političnih strank), nastanek Demokratične opozicije Slovenije, odhod slovenskih delegatov s XIV. kongresa ZKJ, prve večstrankarske volitve z zmago Demosa ter priprave na osamosvojitve na zakonodajnem, obrambnem in drugih področjih, ki so potem dobile potrditev na plebiscitu decembra 1990.

Zadnje poglavje je zavezujoče poimenovano s "Sami po sebi" (1991-1995). V njem so predstavljeni pot dokončne osamosvojitve, ki je vodila prek desetdnevne vojne ter prizadevanj za mednarodno priznanje, razvijanje obeležij in institucij državne smostojnosti na zakonodajnem, obrambnem, gospodarskem, monetarnem in drugih področjih, vključevanje Slovenije v mednarodne povezave in težave v zvezi s tem, spreminjanje lastninskih odnosov (privatizacija, denacionalizacija), struktuiranost političnih sil in politična nasprotja, pluralizacija družbe v širšem smislu, problemi brezposelnosti, odnosi s sosednjima državama - Italijo ter Hrvaško itd.

Predstavljena tematika potrjuje, da tudi druga knjiga Slovenske kronike XX. stoletja izraža pestro vsebinsko podobo in da si je v tem pogledu prizadevala slediti zastavljenemu konceptu. Neglede na različne v javnosti izrečene kritike in čeprav ni v tolikšni meri izpolnila pričakovanj, kot jih je prva, ji nesporen pomen zagotavlja že samo dejstvo prvenstva, ker pač prva na celovitejši in obsežni ravni obravnava najnovejšo zgodovino.

Da bodo težave v razčlenjevanju zadnjega polstoletja večje kot pri desetletjih iz prve polovice stoletja, je bilo naravno pričakovati že v skladu s splošno izkušnjo o težavnejšem presojanju bližnje preteklosti kot pa bolj oddaljene. Že zaradi praviloma slabše preučeni bližnje preteklosti stroka težje doseže stanje kristalizacije in s tem povezanega celovitejšega izrisovanja tega časa. Zato ugotovitev, da z oddaljevanjem povojnim letom oziroma približevanjem današnjemu času kronikina širokopoteznost in temeljitost postopno upadeta, pomeni predvsem opozarjanje na neizbežno zakonitost. Med članki, ki so sicer sintetično-problemsko ali dogodkovno zasnovani, se občasno najde tudi takšen, ki zveni preveč bombastično ali votlo, manjka pa mu stvarnosti. Vprašanje zase so nekateri članki iz zadnjega in predzadnjega poglavja izpod peres aktualnih politikov, v katerih pogrešamo distanco oziroma zaznavamo poudarjeno osebno politično presojanje preteklosti.

Nekatere konkretne pomanjkljivosti bi se s trdnejšo uredniško roko lahko odpravile že v pričujoči knjigi, druge so takšne narave, da jih bo mogoče odpraviti šele po opravljenih nadaljnjih raziskavah. Med slednje lahko uvrstimo npr. marsikdaj premalo konkretiziran gospodarski razvoj, saj kronika pretežno govori o splošnih gospodarskih problemih in konceptih. Med prve, ki motijo, še zlasti če preveč očitno odstopajo od uveljavljenega koncepta v prvi knjigi, lahko prištejemo izredno skopo obravnavanje zamejskih Slovencev v času po ureditvi mejnih vprašanj; to dejstvo še bolj izstopa, ker se nasprotno lahko bralec precej podrobno (celo prepodrobno, če presojava iz celotnega konteksta) pouči o političnih in ekonomskih izseljencih širom po svetu. Čeprav Slovenska kronika ni kronologija,

zaradi očitne kronološke zasnove ni mogoče spregledati, da dve leti takorekoč manjkata -- o letu 1956 zvemo le to, da je ljubljanska opera v pogledu mednarodne odmevnosti takrat doživljala največje uspehe, leto 1957 pa je pogreznjeno v popoln molk. Dve leti sicer ne predstavljata dolgega obdobja, toda v polstoletni zgodovini tudi ne tako kratkega, da se v njem ne bi zgodilo kaj pomembnejšega. V konkretnem primeru bi lahko zapolnili vrzel brez posebnega iskanja datuma po sili, npr. s člankom o ustanovitvi slovenske gimnazije v Celovcu (9. 5. 1957) kot najpomembnejše slovenske izobraževalne ustanove in enega ključnih jeder v ohranjanju identitete koroških Slovencev, izbrali bi lahko Kardeljevo vodenje jugoslovanske državno-partijske delegacije v Moskvo novembra 1957 (sicer na proslavo obletnice oktobrske revolucije, a istočasne zavrnitve sodelovanja na konferenci 12 socialističnih držav) itd. Za razliko od prve knjige je v drugi manj besednih portretov najvidnejših osebnosti - izjeme so le Jovan Hadži, Louis Adamič ter Ivan Kramberger, kar ob vsej umestnosti njihove uvrstitve kaže bodisi na izbor brez nekih širše domišljenih kriterijev, bodisi na zavestno odločitev, da se posameznikom ne daje večjega poudarka. Domiselno pa so vključeni raziskovalni rezultati pomembnejših arheoloških izkopavanj in najdb v slovenskem prostoru, ki nevsiljivo povedejo bralca v (pra)dana obdobja.

V tako obsežnem in po strukturi zahtevnem delu je skoraj neizogibno, da se vanj ne bi prikradle posamezne nerodnosti. Tako bi po naslovu članka "Azteško zlato" (str. 279), uvrščenem pod oktober 1964, lahko sklepali, da je Miro Cerar takrat osvojil zlato medaljo na olimpijskih igrah v Mehiki; tisto leto je res osvojil zlato (pa še bron povrhu), toda to odličje si je priboril v deželi vzhajajočega sonca (Tokio), "azteško zlato" pa šele štiri leta kasneje. Na strani 293 se bo bralec moral odločati, ali je članu skladateljske skupine Pro musica viva ime Ivan ali Igor Štuhec, na str. 375 se je zapisalo, da so v 60-ih letih ukinili CK ZKJ (mišljen je le izvršni komite), na strani 424 je uvodni datum napačen itd.

Vida Deželak-Barič